

**Zachowania agresywno-przemocowe
dzieci wobec rodziców
– napięcia, interakcje, (re)interpretacje działań
(zarys problematyki)**

Jolanta Karbowniczek

Augustyn Okoński

Chełm 2018

Recenzenci:

KS. PROF. DR HAB. WŁADYSŁAW KUBIK
Akademia Ignatianum w Krakowie

PROF. UP DR HAB. IRENEUSZ MARIAN ŚWITAŁA
Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Redakcja:

BEATA FAŁDA

Projekt okładki:

MARIUSZ MACIUK

ISBN

978-83-953150-3-9

PAŃSTWOWA WYŻSZA SZKOŁA ZAWODOWA W CHELMIE
UL. POCZTOWA 54, CHEŁM 22-100, POLSKA

Spis treści

Wstęp	7
1 Zjawiska agresji i przemocy w rodzinie	
– perspektywa teoretyczna	13
1.1 Rodzina, agresja, przemoc – wokół pojęć	13
1.2 Koncepcje agresji	21
1.3 Rodzaje agresji	26
1.4 Teorie zachowań agresywnych	27
1.5 Uwarunkowania agresji i przemocy w rodzinie	30
1.6 Formy przemocy w rodzinie	35
1.7 Profilaktyka i wsparcie społeczne instytucji w przeciwdziałaniu agresji i przemocy	38
1.8 Aspekty prawne i działania służb społecznych	41
2 Agresja i przemoc w rodzinie – wyzwania i trudności	49
2.1 Agresja i przemoc wobec partnera – obszary napięć fizycznych, psychicznych i seksualnych	49
2.2 Agresja i przemoc wobec dziecka – postrzeganie zjawiska	52
2.3 Agresja i przemoc wobec rodzeństwa – złożoność relacji i zachowań	55
2.4 Relacje rówieśnicze a zachowania agresywne i przemocowe	57

3	Zachowania agresywne i przemocowe dzieci wobec rodziców – objawy, skutki zapobieganie	61
3.1	Postawy rodzicielskie i style wychowawcze w rodzinie . . .	61
3.2	Perspektywa rozwojowa i wychowawcza	64
3.3	Przyczyny agresji i przemocy dzieci wobec rodziców	67
3.4	Uczenie się agresji	69
3.5	Przemoc fizyczna	74
3.6	Utrata kontroli przez rodziców	76
3.7	Przejawy zachowań agresywnych i przemocowych dzieci wobec rodziców – częstotliwość i intensywność	78
3.8	Procedury interwencji – strategia działań	80
3.9	Sposoby zapobiegania agresji i przemocy dzieci wobec rodziców	83
3.10	Sprawcy i ofiary – implikacje terapeutyczne	89
4	Założenia metodologiczne	95
4.1	Przedmiot i cele badań	99
4.2	Problemy badawcze	107
4.3	Hipotezy badawcze	109
4.4	Zmienne i ich wskaźniki	111
4.5	Metody, techniki i narzędzia badawcze	113
4.6	Dobór badanej grupy	121
4.7	Organizacja i przebieg badań	123
5	Analiza wyników przeprowadzonych badań	125
5.1	Zachowania agresywne i przemocowe dzieci wobec rodziców – empiryczna interpretacja zjawiska (opinie rodziców)	125
5.1.1	Diagnoza środowiska rodzinnego	125
5.1.2	Sytuacje trudne i zagrożenia społeczne występujące w badanych rodzinach	138
5.1.3	Przyczyny i przejawy zachowań agresywnych oraz przemocowych dzieci wobec rodziców	150
5.1.4	Instytucjonalne formy wsparcia i pomocy rodzinom	165

5.2	Zachowania agresywne i przemocowe dzieci wobec rodziców – empiryczna interpretacja zjawiska (opinie dzieci)	167
5.2.1	Zagrożenia społeczne i trudności badanych rodzin w wypowiedziach gimnazjalistów	174
5.2.2	Czynniki wpływające na przemoc i agresję w rodzinie	182
5.2.3	Reakcje sprawcy oraz ofiary na agresję i przemoc domową	186
5.2.4	Działalność instytucjonalnych i organizacyjnych form wsparcia i pomocy rodzinie w wypowiedziach nastolatków	204
5.3	Analiza porównawcza zachowań agresywnych i przemocowych dzieci wobec rodziców w badanym środowisku rodzin chełmskich – współzależność zjawisk, ujęcie statystyczne	207
5.3.1	Reakcja rodziców na zachowania buntownicze nastolatków w świetle badań	208
5.3.2	Konsekwencje ponoszone przez gimnazjalistów za nieposłuszeństwo	211
5.3.3	Sposoby reagowania dorastającej młodzieży na zakazy	215
5.3.4	Reakcje młodych na kłótnie i trudne sytuacje życiowe	218
5.3.5	Sposoby dochodzenia i egzekwowania swoich praw przez gimnazjalistów od rodziców	222
5.3.6	Zachowania i reakcje dzieci na odmowę spełnienia prośb i zachcianek przez rodziców	226
5.3.7	Reakcje i opór nastolatków wobec decyzji narzuca- nych przez rodziców	230
5.3.8	Wpływ czynników społeczno-ekonomicznych, wsparcia i pomocy specjalistów na zapobieganie zachowaniom agresywnym i przemocowym dzieci wobec rodziców	233
5.4	Analiza indywidualnego przypadku nastolatka, przejawiającego zachowania agresywne i przemocowe wobec rodziców	237

5.5	Rodzina a zachowania ryzykowne młodzieży gimnazjalnej w opinii specjalistów i ekspertów społecznych	257
5.6	Formy agresywnego zachowania i stosowania przemocy przez nastolatków – analiza dokumentacji pedagogicznej i psychologicznej	259
	Weryfikacja hipotez	261
	Podsumowanie i wnioski	267
	Rekomendacje	269
	Zakończenie	271
	Bibliografia	273
	Spis tabel	297
	Spis wykresów	300
	Spis diagramów	302
	Aneks	303

Wstęp

W każdym rozwijającym się społeczeństwie, niezależnie od poziomu cywilizacji i kultury, rodzina powinna stanowić fundamentalne, najważniejsze i najbardziej wartościowe środowisko wychowania dziecka. Ciągłe postępująca globalizacja i laicyzacja życia, dynamiczne zmiany społeczno-kulturowe, technologiczne i ekonomiczne, transformacja, „reformowanie reform” oraz kryzys spowodowały, że fenomen rodziny stał się niepewny, chwiejny, niestabilny i zagrożony. Szczególnie silnie akcentowana technologizacja XXI wieku, iluzja wolności i permissywności, zanik autorytetów, restrukturyzacja rodzin, eurosieroctwo, patologie społeczne oraz brak właściwej koncepcji wychowania w szkołach to poważne dylematy ponowoczesnego świata, w którym funkcjonują tradycyjne rodziny, ulegające w środowisku społecznym monolitycznej metamorfizie. Żyjąc w „amoku” i tej „natychmiastowości” przemian, inspirowanych nurtem postmodernistycznym, gubią się w wymiarze świadomościowym, obyczajowym, moralno-etycznym, ekonomicznym, nie radząc sobie ze spełnianiem podstawowych funkcji i metod wychowawczych. W dobie nasilania się postaw konsumpcyjnych i hedonistycznych, braku czasu wychowują dzieci w pustce lub chaosie aksjonormatywnym, w „kruchości” więzi i relacji międzyludzkich oraz w niezgodności tendencji i wypełnianiu działań wychowawczych (style wychowania i postawy rodzicielskie).

Obecna rodzina nuklearna, funkcjonuje w dobie szeroko pojętego kryzysu o różnym natężeniu. Jego przebieg niesie ze sobą sytuację patogenną dla wszystkich członków rodziny, procesu wychowania i socjalizacji. Dorastająca młodzież, tkwiąc w głębi takich narastających kryzysów,

czuje się zagrożona, nie radzi sobie z problemami, trudnymi i złożonymi sytuacjami oraz z brakiem poczucia bezpieczeństwa i akceptacji. Bezrobocie, ubóstwo, choroby, śmierć, brak mieszkania, niskie dochody, słabe więzi małżeńskie, sztywne relacje międzypokoleniowe, sprzeczność dążeń i potrzeb członków rodziny, konflikty na tle pełnionych ról i stylu życia, brak powiązań synergicznych i partycypacji w systemie rodzinnym oraz rówieśniczym, zanik tolerancji, niechęć do ustępstw, kompromisów oraz przeżycia traumatyczne prowadzą do zaniku enklawy rodzinnej oraz do zachowań agresywnych i przemocowych wśród gimnazjalistów.

Biorąc pod uwagę powyższe czynniki i inne uwarunkowania środowiskowe, które poddane zostały szerszej refleksji w dalszej części publikacji, dom rodzinny coraz częściej staje się miejscem cierpienia i terroru, destabilizacji życiowej, poniżania, rozpacz, gniewu i lęku. Do agresji i przemocy dochodzi zarówno w rodzinach patologicznych, jak i stabilnie funkcjonujących, tych normalnych, zwykłych, a także ubogich i bogatych, również w szkole i wśród rówieśników. Doświadczają jej wszyscy: kobiety, dzieci, mężczyźni, osoby starsze, a także chore. Najbardziej narażone są jednak jednostki słabe, o niskich zdolnościach samoobrony.

W przemocy dzieci wobec rodziców najczęściej zauważamy przemoc psychiczną, której charakterystyczną formą zachowań jest szantaż i wymuszenie. Występuje również przemoc fizyczna, objawiająca się popychaniem i biciem. Zjawiska te są obecne w życiu prawie każdego człowieka. Przejawiane w mniejszym lub większym stopniu, stają się coraz bardziej powszechne, skomplikowane, ale także ukryte. Przemoc domowa pozbawia ciepła, bezpieczeństwa, miłości, wpływa na rozwój fizyczny, psychiczny i społeczno-emocjonalny jednostki. Szczególnie drastyczne są zachowania dorastającej młodzieży i jej złowrogi nastawienie do świata i bliskich.

Współczesna rodzina zajęta karierą zawodową, dba o kult sukcesu, nie ponosząc żadnej odpowiedzialności za wychowanie i opiekę nad dzieckiem. Gimnazjaliści stają się także często świadkami i obserwatorami zachowań dewiacyjnych rodziców, rówieśników, sąsiadów oraz ich drastycznych aktów agresji i przemocy w zakłóconych kontaktach oraz relacjach interpersonalnych. Doświadczanie i uczestniczenie w takich traumatycznych zdarzeniach potęguje u nich wzmocnienie obszarów napięć agresji i przemocy, wyzwala wzrost skłonności do ich cyklicznego stosowania w domu rodzinnym, szkole i grupie rówieśniczej. Młodzi

przejawiają agresję i przemoc wobec rodziców, rodzeństwa, rówieśników, dziadków i innych bliskich im osób.

W ostatnich latach w Polsce obserwuje się wzrost zachowań agresywnych i przemocowych wśród dzieci i młodzieży. Małoletni maltretują słabszych, rodziców, dokonują rozbojów, zabójstw, gwałtów ze szczególnym bestialstwem. Potrafią być okrutni i bezwzględni w sposób, jaki rzadko zdarza się dorosłym. Znęcają się również nad zwierzętami, nie starając się nawet ukryć tego, że znajdują przyjemność w sprawianiu komuś bólu. Jak słusznie stwierdza A. Wołk-Łaniewska „od dorosłych różni je szczerłość ich okrucieństwa.”¹. Agresywnymi stają się dziewczęta i chłopcy w wieku dorastania, jedynacy, ale i mający liczne rodzeństwo.

Agresja i przemoc to zjawiska społeczne ponadklasowe i ponadkulturowe, wymykające się spod kontroli społecznej i obyczajowej. Nie ma też jednoznacznej odpowiedzi na to, jak chronić przed nimi najmłodsze pokolenie. Dylematy związane z wprowadzeniem młodego pokolenia w świat ludzi dorosłych, z wychowaniem dzieci i młodzieży, bywają jednym z najważniejszych i najtrudniejszych problemów życia społecznego.

Dość często mamy do czynienia z przykładami totalnej bezradności rodziców i pedagogów wobec patologicznych zjawisk, mających miejsce w środowiskach: rodzinnym, szkolnym, w grupach rówieśniczych, na ulicach i osiedlach naszych miast. Ponosimy znaczące koszty społeczno-ekonomiczne wynikające z niedostatków wiedzy na temat powikłań w funkcjonowaniu rodziny we współczesnym świecie. Należy dołożyć wszelkich starań, aby kultywować tradycje rodzinne i nieustannie umacniać więzi między jej członkami. Atmosfera miłości, zrozumienia i wzajemnego zaufania jest fundamentem rozwiązywania pojawiających się problemów, których nie sposób uniknąć, na drodze negocjacji i kompromisu. Nie wolno lekceważyć potrzeby wczesnej interwencji. Należy otoczyć opieką i wsparciem te jednostki, które zachowują się agresywnie i stosują przemoc wobec swoich rodziców. W obliczu narastającej przestępczości nieletnich, coraz pełniej uświadamiamy sobie konieczność podejmowania specjalistycznych działań profilaktycznych i terapeutycznych, zapobiegających takim negatywnym zjawiskom społecznym.

W rozważaniach teoretycznych i metodologicznych, zawartych w niniejszej publikacji, zajęliśmy się problemem zachowań agresywnych

¹A. Wołk-Łaniewska, *Zbrodnia i kara*, „Przegląd Tygodniowy” 1997, nr 3, s. 7.

i przemocowych dzieci wobec rodziców w pewnym zarysie, szczególnie na tle uwarunkowań rodzinnych.

W świadomości społecznej w bardzo niskim stopniu funkcjonuje zjawisko zachowań agresywnych i przemocowych dzieci wobec rodziców. Jeśli się pojawia to zwykle w kontekście doniesień medialnych, jako informacja o efekcie długotrwałych działań.²

Studiując literaturę oraz przystępując do badań nie zdawaliśmy sobie sprawy z tak wielkiej złożoności tematyki, wnikając w życie współczesnych „neo-rodzin” i ich dorastających dzieci – uczniów gimnazjum, którzy często blokują swoje wypowiedzi, nie chcąc ujawniać skomplikowanych, drastycznych i bardzo trudnych sytuacji życiowych. Problemy rodzinne zatem niełatwo poddają się obiektywnej ocenie. Przeszkodą w udzielaniu informacji na temat agresji i przemocy ze strony własnych dzieci jest zwykle poczucie winy, którego doświadczają sami rodzice. Wiąże się ono często z przekonaniem: „jak wychowaliśmy, tak mamy”. Z tego powodu bardzo trudno nam było uzyskać autentyczny obraz rodziny i występujących w niej dewiacji.

Przygotowana przez nas publikacja składa się z pięciu rozdziałów.

W pierwszym, zaprezentowaliśmy zjawisko agresji i przemocy w rodzinie z perspektywy teoretycznej, przedstawiając terminologię pojęć, koncepcje, rodzaje agresji oraz teorie zachowań agresywnych. W dalszej części naszych interpretacji znalazły się uwarunkowania agresji i przemocy, rodzaje przemocy oraz profilaktyka, pomoc i wsparcie społeczne instytucji oraz różnych specjalistów.

Drugi rozdział dotyczy typów i charakterystyki agresji oraz przemocy domowej. Objawy, skutki i zapobieganie zachowaniom agresywnym i przemocowym dzieci wobec rodziców w perspektywie rozwojowej i wychowawczej przedstawiliśmy w rozdziale trzecim. Skupiliśmy swoją uwagę na uczeniu się agresji, na charakterystyce przemocy fizycznej, ukazaliśmy strategię działań interwencyjnych oraz implikacje terapeutyczne sprawców i ofiar.

Założenia metodologiczne opracowaliśmy w rozdziale czwartym. W jego zakres wchodzi: przedmiot i cele badań, problemy i hipotezy badawcze, zmienne i ich wskaźniki, metody, techniki i narzędzia badawcze. Zaprezentowaliśmy w nim ponadto dobór badanej grupy, terenu badań

²J. Rzytki-Sroka, *Rodzic, jako ofiara przemocy*, „Niebieska Linia” 2012, nr 4/81, s. 5.

oraz organizację i przebieg badań. Ilościowa i jakościowa analiza wyników przeprowadzonych badań zamyka rozdział piąty.

Prezentując niniejsze opracowanie mieliśmy na względzie przybliżenie czytelnikowi w pewnym zarysie problematykę dotyczącą zachowań agresywnych i przemocowych dzieci wobec rodziców. Naszym zdaniem stanowi ona idealny obszar do prowadzenia dalszych badań empirycznych, uzupełniając widoczną lukę empiryczną i bibliograficzną. Wgłębiając się nieco szerzej w tę tematykę zaprezentowaliśmy pewne refleksje na temat obszarów napięć agresywnych i przemocowych, towarzyszących uczniom gimnazjum w ich codziennym życiu, a przejawianych w domu rodzinnym wobec bliskich, w szkole, w grupach rówieśniczych, na ulicy, w klubach, sklepach i innych miejscach publicznych. Jest ona ciągle otwarta i wymagająca rzetelnych (re)interpretacji teoretyczno-metodologicznych.

Odbiorcami publikacji mogą być studenci kierunków: pedagogika różnych specjalności, praca socjalna, pracownicy nauki, którym podjęta tematyka jest bliska, rodzice, nauczyciele praktycy, wychowawcy domów dziecka, ośrodków szkolno-wychowawczych i innych placówek oświatowych, pedagodzy, psychologzy, terapeuci, którzy na co dzień mają do czynienia z tego typu zachowaniami ryzykownymi młodzieży gimnazjalnej i wszyscy inni, zainteresowani tym niezwykle ciekawym, ale zbyt płytko i rzadko akcentowanym oraz podejmowanym tematem.

Jolanta Karbowniczek
Augustyn Okoński